

TÜRKİYE VE AZERBAIJAN SAHALARINDA UYGULANAN SAYA GELENEĞİNİN KARŞILAŞTIRMALI TAHLİLİ

A Comparative Analysis On the “Saya” Tradition In Turkey And Azerbaijan

Etude comparée de la tradition du “Saya” en Turquie et en Azerbaïdjan

Yrd. Doç. Dr. Dilaver DÜZGÜN*

ÖZET

Teknolojik gelişmelerin olumsuz etkilerine rağmen mevsimlik bayramlardan biri olan “Saya”, Türkiye ve Azerbaycan sahalarında hâlâ varlığını korumaktadır. Saya bayramı, koç katımından 100 gün sonra kutlanır ve düzenlenen törenlerde birtakım dramatik gösteriler sunulur. Bu, “anne karnındaki kuzunun 100 günlük iken tüylenmeye başladığı ve yüzüncü güne ulaşan kuzunun canlı doğma ihtimalinin yüksek olduğu” inancı ile ilgilidir. Bu çalışmada Türkiye’nin 32 ayrı yerleşim biriminde gerçekleştirilen törenlerle Azerbaycan’da aynı amaçla sunulan gösteriler karşılaştırılmıştır.

Anahtar Kelimeler

koyun, dramatik gösteri, tören

ABSTRACT

In spite of the negative effect of technological developments, “Saya”, a traditional seasonal festival, continues to be practiced in Turkey and Azerbaijan. The saya festival is celebrated 100 days after the mating period of sheep. In the ensuing rituals a certain number of dramatic performances are presented. These rituals mainly originate from the assumption that a lamb in its mother’s womb fledges on the hundredth day and that a lamb reaching its hundredth day in its mother’s womb has a high probability of being born alive. In this study, rituals in Turkey and Azerbaijan are compared.

Key Words

sheep, dramatic performance, ritual

GİRİŞ

Tarım ve hayvancılıkla uğraşan toplulukların seyirlik oyunları ve törenleri kaynağını çoğu kez tabiattan almıştır. Özellikle ilk insanların üretim-tüketim ilişkilerinde bitkiler ve hayvanların belirleyici ve yönlendirici rol oynamaları, bu insanların düşünüş ve inanış biçimleri ile ayin ve törenlerini de bu çerçevede düzenlemelerine yol açmıştır.

İnsan-hayvan ilişkilerinin sonucu olarak ortaya çıkıp çok eski devirlerden başlayarak Türklerin ata yurdu olan Orta Asya’da yaşatılan ve Anadolu’da kurulan yerleşik medeniyette varlığını sürdüren törenlerden biri de saya geleneğidir. Bünyesinde barındırdığı dramatik unsurlar nedeniyle seyirlik oyunları, özellikle köy seyirlik oyunları ile ilgili

araştırmalara konu olan saya, yılın belli günlerinde gerçekleştirilmesi ve kalıplaşmış birtakım davranışları içererek sevinç ve coşku içinde kutlanması gibi nedenlerle bir çeşit bayram kabul edilmiştir.

Bu çalışmamızda saya geleneğinin geçerli olduğu Azerbaycan ve Anadolu sahalarından derlenen metinler incelenecek, bu metinlerle birlikte ortaya konulan yorumlar mukayese edilerek kişisel gözlem ve derlemelerimiz de konunun aydınlatılmasında kullanılacaktır.

A) SAYA GELENEĞİ İLE İLGİLİ DERLEMELER VE YAYINLAR

Türkiye’de bugüne kadar konuyla ilgili olarak tespit etmiş olduğumuz ve çoğu Şükrü Elçin ile Metin And’ın eserlerine girmiş bulunan derlemelerin ya-

* Atatürk Üniversitesi Fen-edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi

pıldığı illerimiz şunlardır: Afyon, Ankara, Ardahan, Çorum, Erzincan, Erzurum, Gümüşhane, İçel, Karaman, Kars, Kayseri, Konya, Nevşehir, Niğde, Sivas, Tokat, Tunceli. 1943 ile 1992 yılları arasında yayımlanan bu derlemelerin Kuzey Doğu Anadolu'da başlayan ve ülkenin iç kısımlarına doğru yayılarak İç Anadolu Bölgesinde yoğunlaşan, kısmen İç Ege'ye kadar ulaşan bir tablo arz etmesi tesadüfi değildir. Diğer bölgelerde bu konuyla ilgili derlemelerin yapılmamış olması, yahut yapıldığı halde bizim tarafımızdan görülmemiş olması, bu bölgelerde geleneğin mevcut olmadığı anlamına gelmez. Ancak yukarıda adları sayılan illerimize bağlı 32 ayrı yerleşim biriminde gerçekleştirilen bu derlemeler, geleneğin bu yörelerde kayda değer bir biçimde yaşadığı yolunda bir kanaatin gelişmesine yardımcı olmaktadır. "Tür-

kiye tarım bölgelerine göre en yüksek düzeyde koyun varlığının İç Anadolu Bölgesinde olduğu, bu bölgeyi Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinin izlediği" (Kaymakçı-Sönmez, 1996, 23) gerçeğinden yola çıkarsak koyunculukla ilgili bir törenin bu bölgelerde yoğunlaşmasının nedeni anlaşılmış olur.

Araştırmamızda kullandığımız Azerbaycan sahası ile ilgili eserlerin basım tarihleri ise 1968- 1987 yılları arasındadır. Her iki sahaya ait kaynakların son dönemlere ait olmaları, en fazla 50 yıllık bir geçmişe sahip bulunmaları, geleneğin günümüzde ulaştığı noktayı göstermesi bakımından önemlidir.

Anadolu sahasında bu konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalardan elde edilen bilgileri şöyle bir tablo halinde göstermemiz mümkündür:

Törenin Adı	İl	İlçe	Köy	Sergilenme Zamanı	Kaynak Eser/Makale
1 Davarın Yüzü	Çorum	Sungurlu	Diği	Elçin, 1977	
2 Davar Yüzü	Erzurum	Horasan	Mollamelik	Koç katımından yüz gün sonra	Düzgün, 1994
3 Davar Yüzü <i>yahut</i> Saya	Tokat	Artova	Örteren	Koç katımından yüz gün sonra	Elçin, 1977; And, 1985
4 Koyun Yüzü	Kars			Koç katımından yüz gün sonra	Turan, 1967
5 Kuzunun Tüyü Bitti	Ardahan	Saskara		17 Şubat	Elçin, 1977
6 Saya	Kayseri	Tomarza	Sarımehmetli	17 Şubat	Elçin, 1977
7 Saya	Karaman	Ermemek	Uğurlu	17 Şubat	Elçin, 1977
8 Saya	Karaman	Ermemek	Kargara	17 Şubat	Elçin, 1977
9 Saya	Niğde	Aksaray	Yeşilova		Elçin, 1977 And, 1985
10 Saya	Ankara	Kalecik	Gazayan	17 Şubat	Elçin, 1977
11 Saya	Gümüşhane	Şiran	Tepedam	17 Şubat	Elçin, 1977
12 Saya	Erzincan	Ilıc		Koç katımından yüz gün sonra	Elçin, 1977
13 Saya	Karaman	İbrala		20 Ocak-10 Şubat	And, 1985
14 Saya	Karaman	Beydili		Kasım ayı	And, 1985
15 Saya	Konya	İlgin		18 Ocak (Yıldız sıradığı gün)	Cengiz, TFA
16 Saya	Erzincan	Tercan, Refahiye			Şeker, TFA
17 Saya	Konya	Ermemek	Fariske		Elçin, 1977
18 Saya Bayramı	İçel			Koç katımından yüz gün sonra	Uğur, 1943
19 Saya Gezme	Kayseri	Sarıoğlan	Yerlikuyu	17 Şubat	Elçin, 1977
20 Saya Gezme	Sivas	Gemerek	Karaözü	17 Şubat	Elçin, 1977
21 Saya Gezme	Tunceli				And, 1985
22 Saya Gezme	Sivas	Koyulhisar	Yeşilyurt, Bahçe, Gökdere	Koç katımından yüz gün sonra	And, 1985
23 Saya Gezme	Niğde	Gülşehir	Karacaşar		Elçin, 1977
24 Saya Gezmesi	Afyon	Bolvadin		Kış mevsminin en soğuk günü	And, 1985
25 Saya <i>veya</i> Kalik	Erzincan			Keçilerin yavrulmasına 50 gün kala	And, 1985
26 Sayı Gezme	Sivas	Zara	Tuğlagözü	17 Şubat	Elçin, 1977
27 Sayıl	Kayseri	Bünyan	Kululu	15,18, 24 Şubat	Elçin, 1977
28 Sayu	Nevşehir	Avanos		17 Şubat	Elçin, 1977
29 Yüz Ketesi	Kayseri	Bünyan			Akbas, 1992
30 Yüz Kömbesi	Kayseri	Tomarza	Ahmezer	Koç katımından yüz gün sonra	And, 1985
31 Yüz Kömbesi	Kayseri	Pınarbaşı	Ayvacak	Koç katımından yüz gün sonra	And, 1985
32 Yüz Kömbesi	Kayseri	Bünyan	Kölete, Elbaşı	Koç katımından yüz gün sonra	And, 1985

B) KARŞILAŞTIRMA

1. Saya Törenlerinin Gerçekleşme Zamanı

Yukarıdaki tabloda görüldüğü biçimiyle Türkiye sahasında saya törenlerinin gerçekleşme zamanı için 32 yerleşim biriminden 10 u koç katımından 100 gün sonrasını kabul etmektedir, 11 beldede şubat ayı ortaları gösterilmektedir. Sadece Afyon'un Bolvadin ilçesinde kışın en soğuk gününde yapıldığını öğrendiğimiz sayanın Konya-Ilgın için verilen tarihi ise 18 Ocaktır. Karaman'ın İbrala köyünde 20 Ocak ile 10 Şubat tarihleri arasında yapıldığı belirtilen törenlerin yine Karaman'ın Beydili köyünde Kasım ayı içinde sergilendiği belirtilmektedir. Bu derlemelerden 7 sinde ise törenlerin yapılış tarihi hakkında bilgi verilmektedir. Oldukça dağınık görülen bu tablodan çıkarılacak sonuç, törenlerin büyük bir kısmının koç katımından 100 gün sonrasına rastlayan Ocak-Şubat aylarında yapıldığı gerçeğidir. Bu törenler için 100. günün seçilmesi "anne karnındaki kuzunun 100 günlük iken tüylene-meye başladığı ve yüzüncü gününe ulaşan kuzunun canlı doğma ihtimalinin yüksek olduğu" inancı ile ilgilidir.

Saya törenlerinin ortaya konulma zamanı ile ilgili olarak Azeri sahasında yapılan derlemelerin yer aldığı eserlerde daha dağınık bir zaman dilimi söz konusudur. Mahmud Allahverdiyev, saya törenlerinin bahar münasebeti ile gündeme geldiğini ve koyunların yavrulamasını konu edindiğini belirtmekte, (Allahverdiyev, 1978: 28) Tehmasib Ferzeliyev ise M. Ariften aktardığı "bu temaşa vaktiyle Azerbaycan'da kış mevsiminin sonu ve yaz mevsiminin başlangıcı arefesinde oynanmış" biçimindeki bilgileri doğrularak törenlerin çoğunlukla hayvan sahiplerinin yaylaya göç etmeleri esnasında ortaya konulduğunu ileri sürmektedir. (Ferzeliyev, 1987: 16) Azad Nebiyev döl (koyunların yavrulamaları) zamanında, (Nebiyev, 1988: 9) Ehliman

Ahundov koyun kırkımı ve yavrulama günlerinde yapıldığını (Ahundov, 1968: 14) söylerken Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kitabhanası adlı kitabın birinci cildinde zamanlama hakkında bilgi verilmemekte, sadece törenlerde okunan nazım parçalarının aktarılmasıyla yetinilmektedir. (Ferzeliyev-Abbasov, 1982: 97-101)

2. Törenlerde Okunan Şiirler

Her iki sahada da törenlerin ortaya konuluş zamanı ile ilgili dağınık bilgilerin söz konusu olmasına rağmen törenlerde okunan şiirler, daha doğru bir ifadeyle şiirsel ifadeler bize törenin zamanı ve amacı hakkında açık bilgiler vermektedir. Azeri sahası metinlerinde daha çok çobanlık mesleği övülmekte, koyunculüğün önemi belirtilmekte ve bolluk, bereket temennileri ifade edilmektedir:

Selam eleyk sey beyler
Birbirinden yey beyler
Saya geldi gördünüz
Salam verdi aldınız
Alnı tepel goç guzu
Sayaçıya verdiniz
Siz sayadan gorhmusuz
Sefa yurda gonmusuz
Sefa olsun yurdunuz
Ulamasın gurdunuz
Ağ getsin avanımız
Toh gelsin çobanımız
Bu saya yahşı saya
Hem çeşmeye hem çaya
Hem ülkere hem aya
Bu saya kimden galdı
Adem atadan galdı
Adem ata gelende
Gızıl öktüz duranda
Gızıl buğda bitende
Dünya binnet olanda
Musa çoban olanda
Şişliyimiz erkecdi (Ferzeliyev-Abbasov, 1982: 97)

Azerbaycan'da sayacı sözleri adıyla verilen bu ve benzeri metinlerde herhangi bir zamanlama söz konusu edilmeyen Anadolu sahasında özellikle "100 gün" ısrarla vurgulanmaktadır. Koyun-

ların gebelik süresinin ortalama 150 gün olduğu (Kaymakçı-Sönmez, 1996: 89) düşünülürse metinlerde geçen “koyunumuzun yüzü yetti” veya “(yavrulamaya) elli gün kaldı” ifadelerinin aynı anlamda kullanıldığı anlaşılır. İçel’de yapılan saya bayramında şunlar söylenir:

Selamün aleyküm ağalar, beyler
Sallı soplulu boz evler

Selam verdim aldın mı
Saya geldim duydunuz mu

Saya saya sekiz aya
Koç katarlar dokuz aya

Koyunumuzun yüzü yetti
Kuzusunun tüyü bitti

Koyunumuzun dölüne ne kaldı
Koyunumuzun dölüne elli gün kaldı

Ak koyun koyunun beyi
Gök koyun yüreğimin yağı

Dü dedim meledi
Tuz ekdim yaladı

Yaz gelir güz gelir
Kolları sıvalı kız gelir

Ak gelin gök gelin
Çalpala çuvalını dök gelin (Uğur, 1943: 8)

Erzincan’da söylenen şu sözlerle de koyunların yavrulama zamanına elli gün kaldığına işaret edildiği görülüyor:

Say say sayadan
Yılan aktı kayadan
Ne kaldı ne kalmadı
Elli gün kaldı
Elli günü sayalım

Gümbür gümbür yayalım (And, 1985: 73)

Yine aynı zamanlama Kars’ta da dikkatlere sunulur :

Hay hayadan hayadan
Yılan çıktı kayadan
Acımızdan gelmedük
Töremiz var sayadan
Anam karabaş koyun
Karlı dağlar aş koyun
Ay karanlık gecede
Çobana yoldaş koyun
Sağına yattı kurladı
Soluna yattı yozladı
.....

Bir dişice kuzusu var
Dişlerinin sızısı var
Ürtmeğinin ağı var
Böğreğinin yağı var
Daha dersem dahı var
Şunda ne kaldı ne kaldı
Elli gün kaldı
Elli günün arasında

.....
(Elli günü sayasın)
Gümbür gümbür yayasın
Foşur foşur sağasın

Şu oğluma şu kızıma diyesin (Kırzioğlu, 1959: 1881)

Bazı yörelerimizde bu törenlere “koyun yüzü”, “davar yüzü” gibi adlar verilmesi, koç katımından sonraki yüzüncü gün pişirilerek dağıtılan bir yiyeceğin “yüz kömbesi” adıyla anılması, zamanlamada büyük ölçüde koç katımının esas alındığını göstermektedir. Ayrıca Türkiye genelinde koç katımı zamanının genellikle eylül, ekim, kasım ayları olduğu, bu sürenin Trakya’da temmuz, Güney Doğu Anadolu’da da en fazla ağustos ayına kadar çekilebileceğini düşünürsek yüzüncü gün şenliklerinin de ocak ayından sonra yapılması gerektiği ortaya çıkar. (Kaymakçı-Sönmez: 1996: 207)

Koyunlarla ilgili geçiş dönemlerinde yapılan bu törenler yaklaşık olarak ilkbahar mevsiminin başlangıcına rastlamaktadır. Böylece havaların ısınması, tabiatın canlanması da koyunculuk inanışları ile birlikte kutlanmakta ve bolluk, bereket getirmesi için birtakım temennilerde bulunmaktadır. Yani saya törenleri, yeni yılın başlangıcı olan bahar mevsimindeki kutlamalardan birini teşkil etmektedir. (Elçin, 1997: 42; Çay, 1993: 54)

3. Törenlerde Sunulan Gösteriler

Azerbaycan sahasında sayanın kutlanması daha çok halk dansları gösterileri ile manzum söyleyişlere sahne olurken Anadolu sahasında dramatik gösterilerin çokluğu dikkatimizi çekiyor. Oyuncuların yüzlerini boyamaları, yünlü ve kıllı elbiseler giyinerek koyun, ayı, tilki gibi hayvanları taklit etmeleri, gelinin kaçırılması ile birlikte oyunculardan birinin ölmesi, oyunlara dramatik bir nitelik kazandırır. Bu, sadece saya şenliklerinde değil, kış yarısı

oyunlarının tümünde gözlenen bir özelliktir. Farklı köy ve kasabalarda küçük değişikliklerle sunulan kış yarısı oyunlarında, özellikle araştırma konumuz olan saya şenliklerinde sunulan oyunların en çok rastlanan motifleri, “kız kaçırma” ve “ölüp dirilme”dir.

SONUÇ

Mevsimlik bayramlardan biri olan ve bütün Türk toplulukları tarafından kutlanan Saya, genellikle koç katımından sonraki yüzüncü güne rastlar. Değişik iklim özelliklerinden dolayı koç katımının zamanı, bölgelere göre farklılık gösterir. Bu değişiklik doğal olarak sayanın kutlanacağı günün de farklı olmasına sebep olur. Son zamanlarda halkımızın, daha önceki takvim geleneğinden uzaklaşması sonucunda yılbaşı, saya, nevrüz gibi günlerdeki kutlamaların birleştirildiğine, bunların kimi bölgelerde kış yarısı törenlerine, bazılarında ise bahar bayramına münhasır kaldığına tanık oluyoruz. Teknolojik gelişmelerin olumsuz etkilerine rağmen, gelenek günümüzde varlığını korumaktadır.

Türkiye’de törenlerin amacı, sadece “anne karnındaki kuzunun yüzüncü güne ulaşmasını kutlamak” olduğu halde, Azerbaycan’da koyunların yavrulması, baharın gelişi, yaylaya göç gibi çeşitli olaylar, saya bayramı olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Azerbaycan sahasındaki kutlamalarda halk dansları, Anadolu sahasındaki törenlerde ise dramatik gösteriler öne çıkmaktadır. Araştırmalar, aynı tarihsel kaynaktan beslenen iki ayrı Türk topluluğunun törenlerinde ortak unsurların çoğunlukta olduğunu gösteriyor. Farklılıklar, iklim, yerleşim biçimi ve gündelik hayatla ilgili ayrıntılarda ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- AHUNDOV, Ehliman: Azerbaycan Folkloru Antologiyası, Bakü 1968, c. I
AKBAŞ, S. Burhanettin: “Bünyan ve Akkışla Yöresinde Saya Geleneği”, Erciyes, sayı: 178, Ekim 1992
AKIN, Kemal: “Ermenek’te Saya”, Türk Folklor Araştırmaları, c. 3, sayı: 66, Ocak 1954
ALLAHVERDİYEV, Mahmud: Azerbaycan Halk Teatırı Tarihi, Bakü 1978
AND, Metin: Geleneksel Türk tiyatrosu -Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri-, İstanbul 1985

- ARTUN, Erman: Cemal Ritüeli ve Balkanlardaki Varyantları, Ankara 1993
BORATAV, Pertev Naili: 100 Soruda Türk Folkloru, İstanbul 1984
BORATAV, Pertev Naili: 100 Soruda Türk Halk Edebiyatı, İstanbul 1988
CENGİZ, Haydar: “İlgin’da Saya”, Türk Folklor Araştırmaları, c.9, sayı: 182, Eylül 1964, s.3513-3514
ÇAY, Abdülhaluk M.: Türk Ergenekon Bayramı Nevruz, Ankara 1993
ÇAY, Abdülhaluk M.: Hıdırellez Kültür-Bahar Bayramı. Ankara 1990
DÜZGÜN, Dilaver: Erzurum Köy Seyirlik Oyunları, Erzurum 1994, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi
ELÇİN, Şükrü: Anadolu Köy Orta Oyunları (Köy Tiyatrosu), Ankara 1977
ERHAT, Azra: Mitoloji Sözlüğü. İstanbul 1989
FERZELİYEV, Tehmasib- İsrafil Abbasov: Azerbaycan Klasik Edebiyatı Kitabhanası, Bakü 1982, c. I
FERZELİYEV, Tehmasib: “Azerbaycan Folklorunda Halk Dram ve Oyun Tamaşaları”, Azerbaycan Şifahi Halk Edebiyatına Dair Tedkikler, 7. Kitap, Bakü 1987
İNAN, Abdulkadir: Tarihte ve Bugün Şamanizm, Ankara 1972
KARADAĞ, Nurhan: Köy Seyirlik Oyunları, Ankara 1978
KAYMAKÇI, Mustafa -Reşit sönmez: İleri Koyun Yetiştiriciliği, İzmir 1996
KIRZIOĞLU, M. Fahrettin: “Koyuncu Türklerde Saya Şenliği ve Kars’ta Derlenen Sayacı Türküleri-I-II”, Türk Folklor Araştırmaları, c. 5, sayı: 115, Şubat 1959; c. 5, sayı: 116, Mart 1959
KÖPRÜLÜ, M. Fuad: Türk Edebiyatı Tarihi. İstanbul 1980
NEBİYEV, Azad: El Neğmeleri Halk Oyunları, Bakü 1988
ÖZCAN, Ahmet: “Bir Köy Geleneği: Saya”, Folklor Postası, c.1, sayı:5, Şubat 1945
SEYİDOĞLU, Bilge: Mitoloji Üzerine Araştırmalar Metinler ve Tahliller, Erzurum 1992
ŞEKER, Bahaettin: “Erzincan’da Saya Gezme Geleneği”, Türk Folklor Araştırmaları, c.10, sayı:213, Nisan 1967
ŞENER, Sevda: Tiyatronun Kaynağına İlişkin Kuramlar. Tiyatro Araştırmaları Dergisi. sayı: 6, 1975
TURAN, Mustafa: “Kars’ta Koyunun 100 ü”, Türk Folklor Araştırmaları, c.4, sayı: 221, Aralık 1967, s.4602
UGUR, Sait: “Saya Bayramı”, Ülkü, c.3, sayı: 31, 1 Birincikânun 1943
YALGIN, Ali Rıza: “Davarda Sayakutluğu Bayramı, Kırkım ve Dişle İğdişçilik”, Türk Folklor Araştırmaları, sayı: 2, Eylül 1949
Ziya Gökalp, Türk Töresi, İstanbul 1339